

ÉMILE DURKHEIM

ELEMENTÁRNE FORMY NÁBOŽENSKÉHO ŽIVOTA: TOTEMOVÝ SYSTÉM V AUSTRÁLII

ZÁVER

Na začiatku tohto diela sme ohlásili, že náboženstvo, ktoré budeme skúmať, v sebe obsahuje najcharakteristickejšie prvky náboženského života. Teraz môžeme potvrdiť presnosť tohto tvrdenia. Hoci je systém, ktorý sme skúmali, taký jednoduchý, nachádzame v ňom všetky veľké idey a všetky základné rituálne postoje, ktoré sú základom aj tých najrozvinutejších náboženstiev: rozlišovanie vecí na posvätné a profánne, predstavu duše, ducha, mýtickej osobnosti, národného a dokonca aj nadnárodného božstva, negatívny kult s asketickými praktikami, ktoré sú jeho premrštenou formou, rituály obetovania a prijímania, imitatívne rituály, spomienkové rituály, rituály ľúlosti – nič podstatné tam nechýba. Môžeme teda oprávnene dúfať, že výsledky, ku ktorým sme dospeli, nie sú charakteristické iba pre totemizmus, ale nám môžu pomôcť pochopiť, čo je to náboženstvo všeobecne.

Dá sa namietnuť, že jediné náboženstvo, nech už je oblasť jeho výskytu akákoľvek, predstavuje úzky základ pre takúto indukciu. Nechceli sme znehodnocovať to, že rozsiahle potvrdenie môže pridať autoritu teórii. Nie je však menej pravdou, že keď sa zákon dokáže presne vykonaným experimentom, takýto dôkaz je univerzálne platný. Keby sa dokonca aj v jedinom prípade vedcovi podarilo prekvapiť tajomstvo života, a keby išlo o najjednoduchšiu protoplazmatickú bytosť, akú si len možno predstaviť, takto získané pravdy by boli aplikovateľné na všetky živé bytosti, dokonca ja najvyvinutejšie. Ak sme teda vo veľmi skromných spoločnostiach, ktoré sme skúmali, skutočne dokázali pozorovať niektoré z prvkov, z ktorých sa skladajú najzákladnejšie náboženské predstavy, nejestvuje dôvod, aby sme nerozšírili najvšeobecnejšie výsledky nášho výskumu aj na iné náboženstvá. Nie je prípustné, aby podľa okolností ten istý účinok mohol pochádzať raz z jednej príčiny, raz zasa z druhej, pokiaľ tieto dve príčiny nie sú vlastne jednou jedinou. Rovnaká myšlienka nemôže tu vyjadrovať jednu skutočnosť a tam zasa inú skutočnosť, pokiaľ takáto dualita nie je iba zdanlivá. Ak sa u niektorých národov idey posvätného, duše, bohov vyjadrujú sociologicky, musíme vedecky predpokladať, že to isté vysvetlenie v princípe platí pre všetky národy, kde sa vyskytujú tie isté idey s tými istými podstatnými vlastnosťami. Teda za predpokladu, že sa nemýlime, aspoň niektoré z našich záverov môžu byť oprávnene zovšeobecnené. Nastala

chvíľa, aby sme ich odhalili. A indukcia takejto povahy, ktorej základom je presný experiment, je menej odvážna ako toľké sumárne zovšeobecnenia, ktoré sa pokúšali hneď odhaliť podstatu náboženstva bez toho, aby sa opreli o analýzu niektorého jednotlivého náboženstva, čím riskovali, že sa rozplynú v prázdnote.

I

Teoretici, ktorí sa pokúšali vyjadriť náboženstvo v racionálnych termínoch, v ňom najčastejšie videli predovšetkým systém ideí, zakladajúci sa na presnom objekte. Tento objekt bol chápaný rôznymi spôsobmi: príroda, nekonečno, nepoznateľné, ideál atď. – tieto rozdielnosti však nie sú až také dôležité. Vo všetkých prípadoch boli za podstatný prvok náboženstva pokladané predstavy a viery. Pokiaľ ide o rituály, zdali sa byť z tohto hľadiska iba vonkajším, náhodným a materiálnym preložením týchto vnútorných stavov, ktoré ako jediné mali vnútornú hodnotu. Takáto koncepcia je natoľko rozšírená, že množstvo času sa debaty, ktorých témou bolo náboženstvo, zaoberali otázkou, či sa dá náboženstvo zosúladiť s vedou, t. j. či jestvuje okrem vedeckého poznania ešte iná forma myslenia, ktorá by bola špecificky náboženská.

Avšak veriaci, ľudia, ktorí žijú náboženským životom a majú priame vnímanie toho, čo predstavuje, namietajú proti tomuto spôsobu videnia, že nezodpovedá ich každodennej skúsenosti. Oni cítia, že skutočnou funkciou náboženstva nie je primäť nás k mysleniu, obohatiť naše poznanie, pripojiť k predstavám, ktoré máme z vedy aj predstavy iného pôvodu a iného charakteru, ale primäť nás ku konaniu, pomôcť nám žiť. Veriaci, ktorý sa zjednocuje so svojím bohom nie je len človekom, ktorý vidí nové pravdy, ktoré neveriaci nepozná – je človekom, ktorý viac *môže*. Cíti v sebe viac sily zmieriť sa s ťažkosťami života alebo ich prekonať. Je povznesený nad ľudské biedy, pretože je povznesený nad ľudský údel – verí, že je spasený pred zlom, pred tým, čo v nejakej podobe považuje za zlo. Prvým článkom každej viery je viera v spasenie prostredníctvom viery. Nevidíme teda, ako by mohla jednoduchá idea mať takúto účinnosť. Idea je vlastne iba jedným prvkom nás samých – ako by nám mohla udeliť schopnosti vyššie ako tie, ktoré už máme zo svojej prirodzenosti? Nech už je akákoľvek silná v afektivite, nemôže nič pridať k našej prirodzenej vitalite, pretože môže iba uvoľniť emotívne sily, ktoré sú v nás, ale nemôže ich stvoriť ani rozmnožiť. Z toho, že si predstavujeme nejaký objekt ako hodný lásky a hľadania nevyplýva, že sa cítime silnejší – je však potrebné, aby sa v tomto objekte odhalili energie vyššie ako tie, ktoré už máme a aby sme navyše mali aj nejaký prostriedok, ako môžu preniknúť do nás a splynúť s našim

vnútorným životom. Na to však nestačí, aby sme na ne mysleli, ale je nevyhnutné, aby sme sa dostali do ich sféry pôsobenia, aby sme sa obrátili na tú stranu, odkiaľ môžeme najlepšie pocítiť ich vplyv – jedným slovom, je potrebné, aby sme konali a aby sme opakovali činy, ktoré sú takto nevyhnutné zakaždým, keď je to užitočné na obnovenie ich účinkov. Vidíme, že z tohto hľadiska súbor činov, pravidelne opakovaných, ktorý predstavuje kult, nadobúda celú svoju dôležitosť. Ktokoľvek skutočne praktizoval náboženstvo dobre vie, že práve kult vzbudzuje tie dojmy radosti, vnútorného pokoja, vyrovnanosti, nadšenia, ktoré sú pre veriaceho takpovediac experimentálnym dôkazom jeho vier. Kult nie je len systémom znakov, ktorým sa viera vyjadruje navonok, je súborom prostriedkov, ktorými sa tvorí a periodicky obnovuje. Či už spočíva v materiálnych manévroch alebo v mentálnych operáciách, účinný je vždy práve on.

Celý náš výskum sa zakladá na postuláte, že tento jednohlasný pocit veriacich všetkých čias nemôže byť čisto iluzórny. Tak ako jeden nedávny apológ viery¹ teda súhlasíme, že náboženské viery sa zakladajú na špecifickej skúsenosti, ktorej demonštratívna hodnota nie je v určitom zmysle nižšia ako hodnota vedeckých experimentov, hoci je úplne odlišná. Tiež si myslíme, že „strom sa pozná po ovocí“² a že jeho plodnosť je najlepším dôkazom toho, aké hodnotné sú jeho korene. Avšak z toho, že existuje, ak chcete, nejaká „náboženská skúsenosť“ a z toho, že je určitým spôsobom odôvodnená – a jestvuje vôbec nejaká skúsenosť, ktorá by nebola? – vôbec nevyplýva, že skutočnosť, na ktorej sa zakladá je objektívne zhodná s predstavou, ktorú si o nej vytvárajú veriaci. Samotný fakt, že spôsob, ktorým sa poznáva sa v čase nekonečne mení stačí na dôkaz, že nijaká z týchto koncepcií ju nevyjadruje adekvátne. Keby nejaký vedec tvrdil ako axiómu, že pocity tepla, svetla, ktoré ľudia majú, zodpovedajú nejakej objektívnej príčine, nevyvodzoval by z toho záver, že táto príčina je taká, aká sa prejavuje zmyslovému vnímaniu. Takisto, hoci pocity, ktoré veriaci cítia nie sú imaginárne, iste nepredstavujú privilegované intuície – niet nijakého dôvodu domnievať sa, že nás lepšie poučia o povahe ich objektu ako bežné pocity o povahe telies a ich vlastnostiach. Aby sme objavili, v čom tento objekt spočíva, je teda potrebné ich preveriť analogickým spôsobom, ktorá nahradzuje vnemovú predstavu sveta predstavou vedeckou a pojmovou.

Práve to sme sa pokúsili urobiť a videli sme, že touto skutočnosťou, ktorú mytológie znázorňujú v toľkých rozličných podobách, ale ktorá je objektívnou, univerzálnou a večnou príčinou týchto pocitov *sui generis*, z ktorých sa skladá náboženská skúsenosť, je spoločnosť. Ukázali sme, aké morálne sily rozvíja a ako prebúdzajú pocit opory, záchrany, vodiacej závislosti, ktorá viaže veriaceho k svojmu kultu. Práve ona ho povznáša nad neho samého: a

práve ona ho vytvára. Ved' človeka tvorí práve tento súbor intelektuálnych vymožeností, ktorý predstavuje civilizácia a civilizácia je dielom spoločnosti. A tým sa vysvetľuje rozhodujúca úloha kultu vo všetkých náboženstvách, nech už sú akékoľvek. Spoločnosť totiž môže nechať pocítiť svoj vplyv iba pokiaľ je činom, a činom je iba vtedy, keď sa jednotlivci, z ktorých sa skladá, zhromaždia a spoločne konajú. Práve spoločným konaním si uvedomuje samu seba a nastoľuje sa – je predovšetkým aktívnou spoluprácou. Aj kolektívne idey a pocity sú možné iba vďaka vonkajším hnutiam, ktoré ich symbolizujú, ako sme vysvetlili vyššie.³ Teda práve konanie dominuje náboženskému životu a práve preto je jeho zdrojom spoločnosť.

Ku všetkým dôvodom, ktoré sme uviedli na odôvodnenie tejto koncepcie môžeme pripojiť posledný, ktorý sa prejavuje v celom tomto diele. Tvrdíme, že základné kategórie myslenia a v dôsledku toho aj vedy majú náboženský pôvod. Videli sme, že to isté platí pre mágiu a teda aj pre rôzne techniky, ktoré sú z nej odvodené. Na druhej strane už dávno vieme, že až do pomerne neskorej doby evolúcie sa pravidlá morálky a práva nedali odlišiť od rituálnych predpisov. Dá sa teda záverom povedať, že takmer všetky veľké sociálne inštitúcie sa zrodili z náboženstva.⁴ Keďže základné aspekty kolektívneho života začali tým, že boli iba rôznymi aspektmi života náboženského, je zrejmé, že náboženský život bol výsostnou formou a skratkovitým výrazom úplne celého kolektívneho života. Náboženstvo splodilo všetko, čo je podstatné v spoločnosti práve preto, lebo idea spoločnosti je dušou náboženstva.

Náboženské sily sú teda ľudskými silami, morálnymi silami. Keďže kolektívne pocity si nepochybne môžu uvedomiť seba samé iba vtedy, ak sa fixujú na vonkajšie objekty, nemohli vzniknúť bez toho, aby nepreniesli na veci niektoré zo svojich vlastností: tak nadobudli akúsi fyzickú povahu – kvôli tomu sa zmiešali so životom materiálneho sveta a verilo sa teda, že práve pomocou nich sa dá vysvetliť to, čo sa stalo. Pokiaľ ich však skúmame iba z tejto stránky a v tejto úlohe, všímame si v nich iba to najpovrchnejšie. V skutočnosti sú ich najpodstatnejšie prvky prevzaté z vedomia. Zdá sa zrejmé, že ľudský charakter majú iba vtedy, keď sú myslené v ľudskej podobe⁵ – ale aj tie najneosobnejšie a najanonymnejšie z nich sú iba objektivizovanými pocitmi.

Iba ak sa pozeráme na náboženstvá z tohto hľadiska, je možné vnímať ich skutočný význam. Ak veríme zdaniu, rituály sú často účinkom čisto manuálnych operácií: ide o pomazania, očisťovania, hostiny. Ak má byť nejaká vec posvätená, dáva sa do kontaktu so zdrojom náboženskej energie, tak ako dnes, ak sa má teleso zohriať alebo zelektrizovať, dáva sa do vzťahu so zdrojom tepla alebo elektriny – postupy, ktoré sa používajú v jednom i v druhom prípade nie sú podstatne odlišné. Takto chápaná náboženská technika sa zdá byť

akousi mystickou mechanikou. Avšak tieto materiálne manévry sú iba vonkajším hávom, pod ktorým sa skrývajú mentálne operácie. V konečnom dôsledku nejde o vykonanie nejakého fyzického tlaku na slepé a okrem toho imaginárne sily, ale o upriamenie vedomí, o ich upevnenie, o ich disciplinovanie. O nižších náboženstvách sa niekedy vraví, že boli materialistické. Takéto vyjadrenie je nepresné. Všetky náboženstvá, aj tie najhrubšie, sú v určitom zmysle slova spiritualistické: pretože sily, ktoré rozohrávajú, sú predovšetkým duchovné a na strane druhej ich prvotnou funkciou je pôsobiť práve na morálny život. Chápeme teda, že to, čo sa robí v mene náboženstva sa nemohlo robiť nadarmo: pretože plody z toho nevyhnutne zbierala práve spoločnosť ľudí, práve ľudstvo.

Avšak aká je vlastne spoločnosť, ktorá je substrátom náboženského života? Je to skutočná spoločnosť, ktorá existuje a funguje pred našimi očami, s morálnou, právnou organizáciou, ktorá sa starostlivo vytvárala v priebehu dejín? Aj tak je plná trhlín a nedokonalostí. Zlo v nej často prevláda nad dobrom, často v nej vládne nespravodlivosť, pravda je v nej každej chvíli zatemňovaná omylom. Ako by mohlo takéto hrubo zhotovené súcno inšpirovať pocity lásky, vrúcne nadšenie, duch sebaopretia, ktoré všetky náboženstvá prehlasujú o svojich veriacich? Tieto dokonalé bytosti, ktorými sú bohovia nemohli predsa získať svoju realnosť s takej priemernej, zavše aj nízkej skutočnosti.

Vari ide naopak o dokonalú spoločnosť, v ktorej vládnu spravodlivosť a pravda, v ktorej je zlo v akejkol'vek podobe potlačené? Nepopierame, že takáto spoločnosť je v úzkom vzťahu s náboženským pocitom – veď práve k jej uskutočneniu náboženstvá smerujú. Ibaže takáto spoločnosť nie je empirickou danosťou, definovateľnou a pozorovateľnou – je to chiméra, sen, v ktorom ľudia chlácholili svoje biedy, ktorý však nikdy v skutočnosti nezažili. Ide o jednoduchú ideu, ktorá vo vedomí vyjadruje naše viac či menej temné snahy po dobre, kráse, ideále. Tieto snahy majú svoje korene v nás, pochádzajú zo samotných hlbín nášho bytia – nie je teda nič mimo nás, čo by im mohlo vyhovieť. A okrem toho sú už samy osebe náboženské – ideálna spoločnosť teda predpokladá náboženstvo, a nemôže ho vysvetliť.⁶

Predovšetkým však svojvoľne zjednodušujeme, ak vidíme náboženstvo iba z jeho ideálnej stránky: ono je totiž svojím spôsobom realistické. Nejestvuje fyzická či morálna mrzkosť, nejestvuje nerest, nejestvuje zlo, ktoré by neboli zbožšťované. Jestvovali bohovia krádeže a lúpeže, mrhania a vojny, choroby a smrti. Samotné kresťanstvo, nech už je jeho idea božstva akákoľvek vysoká, bolo povinné poskytnúť zlému duchovi miesto vo svojej mytológii. Satan je podstatnou súčasťou kresťanského systému – a hoci je nečistou bytosťou,

nie je profánnou bytosťou. Antiboh je bohom, pravda nižší a podriadeným, avšak vybaveným rozsiahlymi silami – je aj predmetom rituálov, prinajmenej negatívnych. Náboženstvo teda vôbec neignoruje skutočnú spoločnosť a neabstrahuje od nej, je jej obrazom – odráža všetky jej aspekty, aj tie najvulgárnejšie a najodpudivujúcejšie. Nachádza sa v ňom všetko a hoci dobro najčastejšie prevláda nad zlom, život nad smrťou, mocnosti svetla nad mocnosťami temnôt, tak iba preto, že aj v skutočnosti je to tak. Vedť keby boli vzťahy medzi týmito protikladnými silami opačné, život by nebol možný – v skutočnosti však jestvuje a má dokonca sklon rozvíjať sa.

No hoci jasne vidíme, že prostredníctvom mytológií a teológií sa zrkadlí skutočnosť, je pravda, že tá je v nich povýšená, zmenená, idealizovaná. Z tohto hľadiska sa aj najprimitívnejšie náboženstvá nelíšia od tých najnovších a najrafinovanejších. Videli sme napríklad, ako Aruntovia dávajú na počiatok čias mýtickú spoločnosť, ktorej organizácia presne reprodukuje organizáciu, ktorá existuje dodnes – obsahuje tie isté klany a tie isté fratérie, podlieha tej istej manželskej reglementácii, praktizuje tie isté rituály. Avšak postavy, z ktorých sa skladá, sú ideálnymi bytosťami, vybavenými silami a cnosťami, ktoré nie sú bežné u smrteľníkov. Ich prirodzenosť je nielen vyššia, je odlišná, pretože je súčasťou zvierackosti i ľudskosti zároveň. Zlé moci podliehajú analogickej transformácii: samotné zlo je akoby sublimované a idealizované. Vzniká otázka, odkiaľ pochádza takáto idealizácia.

Dá sa odpovedať, že človek má prirodzenú schopnosť idealizovať, t. j. nahradzovať svet skutočnosti odlišným svetom, do ktorého sa prenáša pomocou myslenia. To však znamená iba zmeniť slová problému – nie je to jeho vyriešenie ani pokus oň. Takáto systematická idealizácia je bytostnou charakteristikou náboženstiev. Vysvetľovať ich prostredníctvom vrodenej schopnosti idealizovať teda úplne jednoducho znamená nahradiť jedno slovo iným, ktoré je jeho ekvivalentom – akoby sme vyhlásili, že človek stvoril náboženstvo preto, lebo má náboženskú prirodzenosť. Avšak zviera pozná iba jediný svet: ten, ktorý vníma pomocou skúsenosti, vonkajšej či vnútornej. Iba človek má schopnosť pochopiť ideálne a pripojiť ho k reálnemu. Odkiaľ teda pochádza toto jedinečné privilégium? Predtým, ako z neho urobíme prvotný fakt, mysterióznu cnosť, ktorá uniká vede, musíme si byť istí, že nezávisí od empiricky určiteľných podmienok.

Vysvetlenie náboženstva, ktoré navrhujeme my, má práve tú výhodu, že odpovedá na túto otázku. Práve to, čo definuje posvätné, sa pripája k reálnemu: nemôžeme teda vysvetliť jedno bez vysvetlenia druhého. Videli sme, že kolektívny život, pokiaľ dosiahne určitý stupeň intenzity, vzbudzuje náboženské myslenie preto, lebo určuje vzrušenia, ktorý mení podmienky psychickej činnosti. Životná energia vzkypí, vášne sa stanú živšími, pocity

silnejšími – to sa deje práve iba v tejto chvíli. Človek sa nepoznáva – cíti sa byť zmenený a v dôsledku toho mení prostredie, ktoré ho obklopuje. Aby sa vystavil veľmi jedinečným dojmom, ktoré pociťuje, poskytuje veciam, s ktorými je v najpriamejšom vzťahu vlastnosti, ktoré nemajú, výnimočné schopnosti, cnosti, ktoré nemajú predmety bežnej skúsenosti. Jedným slovom, ku skutočnému svetu, v ktorom sa odvíja profánny život pripája iný svet, ktorý v určitom zmysle existuje iba v jeho myslení, ktorému však pripisuje vo vzťahu ku skutočnému svetu akúsi vyššiu dôstojnosť. To je teda dvojnásobne ideálny svet.

Takže vytváranie ideálu nepredstavuje neredukovateľný fakt, ktorú uniká vede – závisí od podmienok, ktoré sa dajú pozorovať a je prirodzeným výtvorom sociálneho života. Aby spoločnosť mohla získať vedomie seba samej a vyvolať pocit, ktorý má o sebe samej s nevyhnutným stupňom intenzity, je potrebné, aby sa zhromaždila a sústredila. Toto sústredenie určuje vznik morálneho života, ktorý sa vyjadruje súborom ideálnych koncepcií, ktoré znázorňujú nový život, čo takto vznikol – zodpovedajú prúdeniu psychických síl, pripájajúcich sa k tým silám, ktoré máme pre každodenné úlohy existencie. Spoločnosť sa nemôže ani stvoriť, ani udržovať bez toho, aby zároveň nestvorila ideál. Táto tvorba nie je pre ňu akýmsi dodatočným aktom, ktorým by sa stala úplnou a dotvorenou – je to akt, ktorým sa vytvára a periodicky tvorí znovu a znovu. Aj keď sa ideálna spoločnosť a reálna spoločnosť stavajú proti sebe ako dva protiklady, ktoré chápeme v opačných zmysloch, uskutočňujú sa a proti sebe stavajú iba abstrakcie. Ideálna spoločnosť nie je mimo reálnej spoločnosti – je jej súčasťou. Keďže sme rozdelení medzi ne ako medzi dva póly, ktoré sa priťahujú, nemožno sa primknúť k jednej bez toho, aby sme sa neprimkli aj k druhej. Spoločnosť nie je jednoducho zložená z masy jednotlivcov, ktorá ju tvorí, z územia, ktorú zaberajú, z vecí, ktoré im slúžia, z pohybov, ktoré uskutočňujú, ale predovšetkým z idey, ktorú má o sebe samej. A nepochybne sa stáva, že váha pri spôsobe, ktorým sa má chápať: je rozštiepená medzi rôznorodé smerovania. Lenže tieto konflikty, pokiaľ prepuknú, sa nedejú medzi ideálom a realitou, ale medzi rôznymi ideálmi, medzi ideálom včerajška a ideálom dneška, medzi ideálom, ktorý má za sebou autoritu a tradíciu a ideálom, ktorý je iba na ceste k uskutočneniu. Istotne je potrebné skúmať, prečo sa ideály vyvíjajú – nech sa však tento problém vyrieši akokoľvek, aj tak je zrejmé, že všetko sa odohráva vo svete ideálu.

Kolektívny ideál, ktorý vyjadruje náboženstvo teda vôbec nepochádza z ktovieakej vrodenej schopnosti jednotlivca, ale tento jednotlivec sa ho skôr učí idealizovať v škole kolektívneho života. Práve osvojením si ideálov, ktoré vytvorila spoločnosť je jednotlivec schopný pochopiť ideál. Práve spoločnosť, ktorá ho vrhá do sféry konania, mu plní potrebu pozdvihnúť sa nad svet skúsenosti a zároveň mu aj poskytuje prostriedky pochopiť iný svet.

Tento nový svet je svetom, ktorý skonštruovala ona tým, že skonštruovala samu seba, pretože práve ju vyjadruje. Takže tak v jednotlivcovi, ako aj v skupine nie je schopnosť idealizácie vôbec mysteriózna. Nie je akýmsi luxusom, ktorého by sa človek mohol zbaviť, ale podmienkou jeho existencie. Nebol by sociálnou bytosťou, t. j. nebol by človekom, keby ju nezískal. Kolektívne ideály sa stelesňovaním v jednotlivcovi nepochybne individualizujú. Každý ich chápe svojím spôsobom, poznačuje ich svojim odtlačkom – niektoré prvky sa uberajú, iné zasa pridávajú. Osobný ideál sa tým odchyľuje od sociálneho ideálu do tej miery, do akej sa vyvíja individuálna osobnosť a stáva sa autonómnym zdrojom konania. Pokiaľ však chceme pochopiť túto zdanlivo takú zvláštnu náchylnosť žiť mimo reálneho, stačí ju spojiť so sociálnymi podmienkami, od ktorých závisí.

Je teda potrebné chrániť sa pred tým, aby sme v tejto teórii náboženstva videli jednoduché obnovenie historického materializmu: to by znamenalo výrazné skreslenie nášho myslenia. Keď ukazujeme, že náboženstvo je bytosť sociálna vec, vôbec tým nechceme povedať, že sa obmedzuje iba na to, že v inom jazyku vyjadruje materiálne formy spoločnosti a jej bezprostredné životné nevyhnutnosti. Nepochybne považujeme za zrejmé, že sociálny život závisí od svojej základne a nesie jej znamenie, tak ako mentálny život jednotlivca závisí od mozgu a aj od celého organizmu. Lenže kolektívne vedomie je niečo iné ako jednoduchá nadstavba svojej morfolologickej základne, tak ako je individuálne vedomie je niečo iné ako jednoduché vzruchy nervového systému. Aby vzniklo kolektívne vedomie, musí sa najskôr vytvoriť syntéza *sui generis* individuálnych vedomí. Takáto syntéza však uvoľňuje celý súbor pocitov, ideí, obrazov, ktoré po svojom zrodení podliehajú svojim vlastným zákonom. Pritahujú sa, odpudzujú sa, spájajú sa, delia sa, šíria sa bez toho, aby boli všetky tieto kombinácie riadené stavom reality, ktorá je v pozadí. Takto pozdvihnutý život má tiež pomerne značnú nezávislosť, pretože niekedy sa odohráva v bezcieľných prejavoch, neužitočných, iba kvôli rozkoši zo sebaopotvrzovania. Dokázali sme práve to, že o to často ide v prípade rituálnej aktivity a mytologického myslenia.⁷

No ak je náboženstvo produktom sociálnych príčin, ako si máme vysvetliť individuálny kult a univerzalistický charakter niektorých náboženstiev? Ak sa zrodilo *in foro externo*, ako mohlo prejsť do svedomia jednotlivca a vnoriť sa doňho tak hlboko? Ak je dielom konečných a individualizovaných spoločností, ako sa od nich dokázalo odpútať až natoľko, že sa stalo spoločnou vecou ľudstva?

Počas nášho výskumu sme sa stretli s prvými zárodkami individuálneho náboženstva a náboženského kozmopolitizmu a videli sme, ako sa vytvorili – dospeli sme tak k najvšeobecnejším prvkom odpovede, ktorú možno uviesť na tieto dve otázky.

Ukázali sme, ako sa náboženská sila, ktorá oduševňuje klan, stelesňuje sa v individuálnych vedomiach, sama individualizuje. Tak sa vytvárajú druhotné posvätné bytosti – každý jednotlivec má tie svoje, tvorí ich podľa svojho obrazu, spája ich so svojim intímny životom a svojím osudom. Tak vzniká duša, individuálny totem, predok–ochranca atď. Tieto bytosti sú predmetom rituálov, ktoré môže veriaci sláviť aj sám mimo akéhokoľvek združenia – to je práve prvá forma individuálneho kultu. Isteže, je to iba veľmi rudimentárny kult, ale keďže jednotlivá osobnosť je ešte málo výrazná, keďže sa jej pripisuje malá hodnota, kult, ktorý ju vyjadruje nemôže byť ešte veľmi rozvinutý. No pokiaľ sa jednotlivci neskôr diferencujú a hodnota osobnosti rastie, zodpovedajúci kult zaberá čoraz viac miesta v celku náboženského života a zároveň sa čoraz viac hermeticky uzatvára pred vonkajškom.

Z existencie individuálnych kultov teda nevyplýva nič, čo by protirečilo alebo vyvracalo sociologické vysvetlenie náboženstva – náboženské sily, na ktoré sa zameriava, sú totiž iba individualizovanými formami kolektívnych síl. Takže aj keď sa náboženstvo zdanlivo úplne celé odohráva vo vnútornom svedomí jednotlivca, práve v spoločnosti sa nachádza živý zdroj, z ktorého sa živí. Teraz môžeme upresniť, aký má význam ten radikálny individualizmus, ktorý by chcel urobiť z náboženstva čisto individuálnu záležitosť: skresľuje základné podmienky náboženského života. Keďže doteraz zostal v stave teoretických aspirácií, ktoré sa nikdy neuskutočnili, tak potom je neuskutočniteľný. Filozofia sa môže rozvíjať aj v tichu vnútornej meditácie, ale viera nie. Viera je totiž predovšetkým vrúcnosťou, životom, nadšením, exaltáciou celej mentálnej činnosti, povznesením jednotlivca nad seba samého. Ako by mohol bez toho, aby vyšiel sám zo seba, niečo pripojiť k energiám, ktoré už má? Ako by sa mohol prekročiť iba pomocou vlastných síl? Jediné ohnisko vrúcnosti, pri ktorom sa môžeme morálne zohriať je ohnisko, ktoré tvorí spoločnosť nám podobných – jedinými morálnymi silami, ktorými môžeme podporiť a rozmnožiť naše vlastné sú tie morálne sily, ktoré nám poskytuje iný. Prijmime aj to, že skutočne existujú bytosti viac či menej analogické tým bytostiam, ktoré nám znázorňujú mytológie. Aby mohli vykonávať užitočné pôsobenie na duše, čo je ich dôvod existencie, je potrebné, aby sa v ne verilo. Viery sú však aktívne iba vtedy, keď sú zdieľané. Istý čas ich možno zastávať aj úplne osobným úsilím – takýmto spôsobom sa však nerodia, ani neosvojujú, a je tiež sporné, že by sa dali za takýchto podmienok uchovať. Človek, ktorý má skutočnú vieru, má neprekonateľnú potrebu šíriť ju – kvôli tomu vychádza zo svojej izolácie, približuje sa k iným, usiluje sa ich

presvedčiť a práve zaujatie presvedčených posilňuje jeho vlastné zaujatie. To by rýchlo vyprchalo, keby zostalo osamotené.

S náboženským univerzalizmom je to rovnaké ako s individualizmom. Vôbec nie je výlučným atribútom niektorých veľkých náboženstiev, ale našli sme ho aj keď nie v základe, tak aspoň na vrchole austrálskeho systému. Bundžil, Dararmulun, Bajame nie sú iba kmeňovými bohmi – každého z nich uznáva množstvo rôznorodých kmeňov. Ich kult je v určitom zmysle slova internacionálny. Takáto koncepcia je teda veľmi blízka koncepcii, ktorú nachádzame v najnovších teológiách. Niektorí autori teda verili, že kvôli tomu musia poprieť jej autenticnosť napriek tomu, že je taká nespochybniteľná.

Nám sa však podarilo ukázať, ako sa takáto koncepcia vytvorila.

Susediace kmene a dokonca aj civilizácie nemôžu nebyť v ustavičných vzájomných vzťahoch. K tomu im poskytujú príležitosť všetky druhy okolností: okrem obchodu, ktorý je základom, jestvujú aj manželstvá, pretože internacionálne manželstvá sú v Austrálii veľmi časté. Počas týchto stretnutí si ľudia prirodzene uvedomujú morálnu príbuznosť, ktorá ich spája. Majú tú istú sociálnu organizáciu, to isté rozdelenie na fratérie, klany, manželské triedy – praktizujú tie isté alebo úplne podobné iniciačné rituály. Vzájomné výpožičky alebo konvencie posilňujú tieto spontánne podobnosti. Bohovia, s ktorými sa spájajú také zjavne identické inštitúcie by iba ťažko mohli zostať v mysliach odlišní. Všetko ich zblížuje a v dôsledku toho a zároveň za predpokladu, že každý kmeň si o nich vytvoril predstavu nezávislým spôsobom, nevyhnutne navzájom splývajú. Okrem toho je pravdepodobné, že pôvodne sa ustanovili na týchto medzikmeňových zhromaždeniach. Veď sú predovšetkým bohmi iniciácie a v iniciačných slávnostiach sa všeobecne predstavujú rozličné kmene. Ak sa teda vytvoria posvätné bytosti, ktoré sa nespájajú s nijakou geograficky určenou spoločnosťou, tak nie preto, lebo by mali mimospoločenský pôvod, ale preto, lebo okrem týchto geografických zoskupení už existujú iné zoskupenia, ktorých obrisy sú neurčité: nemajú ostré hranice, ale obsahujú viaceré viac či menej susediace a spríbuznené kmene. Veľmi osobitý sociálny život, ktorý sa takto vyjadruje, sa teda šíri do oblastí bez pevne určených hraníc. Mytologické postavy, ktoré mu zodpovedajú, majú úplne prirodzene rovnaký charakter – ich sféra vplyvu nie je vymedzená, vyskytujú sa nielen u jednotlivých kmeňov a oblastí. Sú to veľkí internacionálni bohovia.

Na tejto situácii nie je nič, čo by bolo špeciálne iba pre austrálske spoločnosti. Nejestvuje národ ani štát, ktoré by sa nestýkali s inou spoločnosťou, a teda aj so všetkými národmi a štátmi, s ktorými táto spoločnosť priamo či nepriamo nadviazala nejaké vzťahy – nejestvuje národný život, ktorý by nebol riadený kolektívnym životom internacionálnej

povahy. Počas historického pokroku nadobúdali tieto internacionálne zoskupenia čoraz viac dôležitosti a rozsahu. Vidíme teda, ako sa v určitých prípadoch mohla vyvinúť univerzalistická tendencia, ktorá zasahuje nielen najvyššie idey náboženského systému, ale aj samotné princípy, na ktorých sa zakladá.

II

V náboženstve je teda niečo večné, čomu je určené prežiť všetky jednotlivé symboly, v ktorých sa náboženské myslenie postupne vyjadrovalo. Nemôže jestvovať spoločnosť, ktorá by necítila potrebu v pravidelných intervaloch mať a zdieľať kolektívne pocity a kolektívne idey, ktoré vytvárajú jej jednotu a osobitosť. Túto morálnu náchylnosť možno dosiahnuť iba pomocou zhromaždení, zoskupení, kongregácií, v ktorých si jednotlivci, úzko primknutí jeden k druhému, spoločne potvrdzujú svoje spoločné pocity – odtiaľ pochádzajú slávnosti, ktoré sa svojím predmetom, výsledkami, ktoré vytvárajú, postupmi, ktoré sa pri nich používajú, neodlišujú bytostne od náboženských slávností vo vlastnom zmysle slova. Aký podstatný rozdiel je medzi zhromaždením kresťanov, sláviacim hlavné dátumy Kristovho života, alebo židmi, sláviacimi odchod z Egypta či prijatie Desatora, a zhromaždením občanov, pripomínajúcim si zavedenie novej ústavy alebo nejakú inú veľkú udalosť národného života?

Dnes si už iba ťažko dokážeme predstaviť, aké budú takéto slávnosti a sviatky v budúcnosti, pretože sme už prekonali fázu prechodu a morálnej priemernosti. Veľké záležitosti minulosti, ktoré nadchýnali našich otcov, nevzbudzujú v nás takú vrúcnosť, pretože sa stali pre nás takými bežnými, že si ich ani neuvedomujeme, alebo aj preto, lebo už nezodpovedajú našim súčasným aspiráciám – nečrtá sa však nič, čo by ich mohlo nahradiť. Nemôžeme sa už zapáliť za princípy, v mene ktorých kresťanstvo odporúčalo pánom, aby s otrokmi zaobchádzali ľudsky, keďže na druhej strane idea, ktorú malo o rovnosti a ľudskom bratstve ponechávala priveľa priestoru nespravodlivým nerovnostiam. Jeho súciti s biednymi sa nám zdá byť priveľmi platonický, želáme si niečo, čo by bolo účinnejšie, nevidíme však ešte jasne, čo by to malo byť, ani ako by sa to malo reálne uskutočniť. Jedným slovom, starí bohovia zostarli alebo umreli a noví sa ešte nenarodili. Z toho dôvodu bol márný Comtov pokus zorganizovať náboženstvo pomocou umelo prebudených starých historických spomienok – žijúci kult môže vzniknúť zo samotného života, nie z mŕtvej minulosti. Avšak tento stav neistoty a temného znepokojenia nemôže trvať navždy. Príde deň, keď naše spoločnosti znovu poznajú hodiny tvorivej vrúcnosti, počas ktorých vzniknú nové ideály, nové formulácie, ktoré poslúžia na určitý čas, aby viedli ľudstvo – a tieto raz prežité hodiny

budú ľudia spontánne potrebovať z času na čas oživovať myšlienkami, t. j. zdieľať spomienku na ne pomocou slávností, ktoré budú pravidelne oživovať ich plody. Videli sme už, ako Revolúcia zaviedla celý cyklus slávností, aby uchovala v stave večnej mladosti princípy, ktorými sa inšpirovala. Toto zavedenie rýchlo zaniklo, pretože revolučná viera trvala iba chvíľu, keďže klamstvá a rozčarovanie nasledovali rýchlo po prvom momente nadšenia. No hoci toto dielo bolo prerušené, umožňuje nám predstaviť si, čo by sa mohlo stať za iných podmienok – a všetko nasvedčuje tomu, že bude skôr či neskôr zopakované. Nejestvujú evanjeliá, ktoré by boli nesmrteľné a nejestvuje dôvod veriť, ktorý by ľudstvo nebolo schopné obnoviť. Ak chceme zistiť, akú budú symboly, ktorými sa bude vyjadrovať nová viera, či sa budú podobat' minulým symbolom alebo nie, či budú adekvátnejšie skutočnosti, ktorú budú vyjadrovať, ide o otázku, ktorá prekračuje ľudské schopnosti predvídania a okrem toho sa netýka podstaty veci.

Avšak sviatky, rituály, jedným slovom kult, nie sú celým náboženstvom. Náboženstvo nie je len systémom praktík – je aj systémom ideí, ktorých predmetom je vyjadrovať svet. Videli sme, že aj tí najzaostalejší majú svoju kozmológiu. Nech už medzi týmito dvomi prvkami náboženského života jestvuje akýkoľvek vzťah, nie sú veľmi odlišné. Jeden sa obracia k činom, ktoré vzbudzuje a riadi, druhý k mysleniu, ktoré obohacuje a organizuje. Nezávisia teda od rovnakých podmienok a teda je potrebné pýtať sa, či aj druhý z nich zodpovedá takým univerzálnym a stálym nevyhnutnostiam ako prvý.

Pokiaľ sa náboženskému mysleniu pripisujú špecifické vlastnosti, pokiaľ sa verí, že jeho funkciou je vyjadrovať jeho vlastnými metódami celý ten aspekt skutočnosti, ktorý uniká bežnému poznaniu, ako aj vede, prirodzene sa odmietne pripustiť, že by náboženstvo mohlo byť zbavené svojej špekulatívnej úlohy. Lenže analýza faktov neumožňuje dokázať takúto špecifickosť. Náboženstvo, ktoré sme preskúmali, je jedným z tých, v ktorých sú použité symboly čo najviac rozptýľujúce pre rozum. Všetko sa v ňom zdá byť tajomné. Bytosti, ktoré sa vyskytujú zároveň na viacerých miestach, rozmnožujú sa bez toho, aby prestali byť jedným, rozpadajú sa bez zmenšenia, zdanlivo patria do úplne odlišného sveta ako je ten, v ktorom žijeme – dalo by sa dokonca povedať, že myslenie, ktoré ich vytvorilo, úplne ignorovalo zákony logiky. Možno nikdy nebol kontrast medzi rozumom a vierou taký ostrý. Keby teda v dejinách bol moment, v ktorom by ich rôznorodosť odporovala evidencii, tak práve tu. Lenže, v protiklade k zdaniu sme konštatovali, že skutočnosti, na ktoré sa aplikuje náboženská špekulácia sú tie isté, ktoré neskôr slúžia ako predmet úvahy vedcov: je to príroda, človek, spoločnosť. Tajomnosť, ktorá ich obklopuje je iba povrchová a rozptýli ju hlbšie pozorovanie: stačí strhnúť závoj, ktorým ich prikrýva mytologická imaginácia a

objavia sa také, aké sú. Tieto skutočnosti sa náboženstvo usiluje vyjadriť zrozumiteľnou rečou, ktorá sa v podstate nelíši od reči, ktorú používa veda – v jednom i v druhom prípade ide o vzájomné prepojenie vecí, o nasolenie vnútorných vzťahov medzi nimi, o ich zaradenie, o ich systematizovanie. Videli sme tiež, že podstatné pojmy vedeckej logiky majú náboženský pôvod. Keď ich veda používa, nepochybne ich nanovo prepracúva – očisťuje ich od akýchkoľvek náhodilých prvkov, vo všeobecnosti vnáša do všetkých svojich postupov kritický duch, ktorý náboženstvo nepozná, obklopuje sa výhradami, aby sa „vyhla unáhlenosti a predčasnosti“, aby udržala stranou vášne, predsudky a všetky subjektívne vplyvy. Tieto metodologické zdokonalenia však nestačia na to, aby ju odlišili od náboženstva. Náboženstvo i veda v tomto ohľade sledujú rovnaký cieľ – vedecké myslenie je iba dokonalejšou formou náboženského myslenia. Zdá sa teda prirodzené, že náboženské myslenie ustupuje vedeckému mysleniu, pretože to je schopnejšie na plnenie tejto úlohy.

Nedá sa spochybniť ani to, že takýto ústup sa ešte v dejinách nestal. Veda, vychádzajúc z náboženstva, má sklon nahradiť ho vo všetkom, čo sa týka kognitívnych a intelektuálnych funkcií. Už kresťanstvo definitívne posvätilo toto nahradenie v oblasti materiálnych javov. Keďže vidí v hmote profánnu vec par excellence, ľahko sa zrieklo jej poznávania v prospech cudzej disciplíny, *tradidit mundum hominum disputationi*. Vedy o prírode teda mohli vzniknúť a nadobudnúť svoju autoritu bez väčších ťažkostí. Sveta duší sa však náboženstvo nevzdávalo rovnako ľahko – pretože boh kresťanov pomýšľal vládnuť najmä nad dušami. A práve preto pôsobila myšlienka podriadenia psychického života vede ako akási profanácia – ešte aj dnes sa protiví mnohým ľuďom. Avšak experimentálna a komparatívna psychológia sa už ustanovila a dnes sa s ňou musí počítať. Svet náboženského a morálneho života však ešte stále zostáva zakázaný. Veľká väčšina ľudí ešte stále verí, že v tomto prípade ide o taký rád vecí, do ktorého môže myseľ preniknúť iba veľmi špeciálnymi cestami. Odtiaľ pochádza živý odpor, s ktorým sa stretávame zakaždým, keď sa pokúšame vedecky skúmať náboženské a morálne javy. Avšak napriek odporu sa tieto pokusy opakujú a táto vytrvalosť umožňuje predvídať, že aj táto posledná prekážka padne a veda zavládne aj v tejto odopieranej oblasti.

V čom spočíva konflikt medzi vedou a náboženstvom? Mnohí majú o tom často nesprávnu predstavu. Vraví sa, že veda principiálne popiera náboženstvo. Avšak náboženstvo existuje – je systémom daných faktov, jedným slovom, je skutočnosťou. Ako by mohla veda popierať skutočnosť? Ba čo viac, keďže náboženstvo je konaním, keďže náboženstvo je prostriedkom na život ľudí, veda ho nemôže poprieť, pretože hoci vyjadruje život, nevytvára ho. Môže sa usilovať vysvetliť vieru, ale aj tým ju vlastne predpokladá. Konflikt teda jestvuje

iba v obmedzenej miere. Z dvoch funkcií, ktoré pôvodne náboženstvo plnilo, existuje jedna, ktorá mu čoraz viac uniká: je to špekulatívna funkcia. Veda neupiera náboženstvu právo na existenciu, ale právo dogmatizovať o povahe vecí, právo na špeciálnu kompetenciu, ktorú si pripisuje, pokiaľ ide o poznanie človeka a sveta. V skutočnosti však nepozná ani samo seba. Nevie, čo ho tvorí, ani akým potrebám zodpovedá. Je samo osebe predmetom vedy – ako by teda mohlo udeľovať vede zákony! A keďže navyše okrem skutočnosti, na ktorú sa aplikuje vedecká reflexia, neexistuje vlastný predmet, na ktorý sa zameriava náboženská špekulácia, je zrejmé, že náboženstvo nebude hrať v budúcnosti tú istú úlohu ako v minulosti.

Zdá sa však, že sa skôr transformuje ako zanikne.

Povedali sme, že v náboženstve je niečo večné – a je to kult, viera. Ľudia však nemôžu sláviť slávnosti, ktorým nepriznávajú dôvod na existenciu, ani prijať vieru, ktorú nijakým spôsobom nechápu. Aby sa šírila alebo jednoducho zastávala, je potrebné zdôvodniť ju, t. j. vytvoriť si o nej teóriu. Teória tohto druhu sa nepochybne opiera o rôzne vedy, pokiaľ existujú – predovšetkým o sociálne vedy, pretože náboženská viera má svoj pôvod v spoločnosti, o psychológiu, pretože spoločnosť je syntézou ľudských vedomí, a napokon o vedy o prírode, pretože človek i spoločnosť pochádzajú z vesmíru a môžu byť od neho abstrahovaní iba umelo. Nech už sú však výpožičky z jestvujúcich vied akékoľvek dôležité, nemôžu stačiť, pretože zákonom viery je najmä nadšenie z konania a veda pokiaľ možno si vždy zachováva od konania odstup. Veda je fragmentárna, neúplná, napreduje iba pomaly a nikdy nie je dovŕšená – život však nemôže čakať. Teórie, ktoré majú oživovať, nabádať ku konaniu, teda musia predbiehať vedu a predbežne ju dopĺňať. Sú možné iba vtedy, pokiaľ nároky praxe a životné nevyhnutnosti, ktoré chápeme a pociťujeme odlišne, pobádajú myslenie dopredu, za to, čo nám umožňuje tvrdiť veda. Takže náboženstvá, aj tie najracionálnejšie a najlaickejšie, sa nemôžu a nikdy sa nemohli zbaviť veľmi jedinečného druhu špekulácie, ktorá má rovnaké predmety ako samotná veda, avšak nemôže byť vedecká vo vlastnom zmysle slova: temné tušenia pocitov a vnemov v nej často nahrádzajú logické dôvody. Z určitého hľadiska sa táto špekulácia podobá na tú, s ktorou sa stretávame v náboženstvách minulosti – no z iného hľadiska sa od nej líši. Zhodujúc sa s ňou v práve zaobísť sa bez vedy, musí začať jej poznávaním a inšpirovaním sa ňou. Keď už je nastolená autorita vedy, je potrebné s ňou počítať – dá sa zájsť pod tlakom nevyhnutnosti ešte ďalej ako ona, ale vychádzať sa musí z nej. Nemožno tvrdiť nič, čo ona popiera, popierať nič, čo ona tvrdí, nebudovať na ničom, čo sa priamo či nepriamo nezakladá na princípoch, ktoré sú prevzaté z nej. Takže viera už nemá nad systémom predstáv, ktoré môžeme ešte stále nazývať náboženskými, tú istú hegemoniu ako kedysi. Týči sa pred ňou súperiaca moc, ktorá sa

zrodila z nej, no podrobuje ju svojej kritike a svojej kontrole. A dá sa predvídať, že táto kontrola bude čoraz rozsiahlejšia a účinnejšia, a hranica jej budúceho vplyvu sa nedá odhadnúť.

III

No ak majú základné pojmy vedy náboženský pôvod, ako ich mohlo náboženstvo splodiť? Na prvý pohľad sa nedá zistiť, aké vzťahy môžu byť medzi logikou a náboženstvom. Keďže skutočnosťou, ktorú vyjadruje náboženské myslenie je spoločnosť, otázka sa dá položiť tak, že sa hneď odhalia všetky ťažkosti: čo môže urobiť zo sociálneho života taký dôležitý zdroj logického života? Zdá sa, že nič ho nepredurčuje na takúto úlohu – ľudia sa rozhodne nezhrmažďujú kvôli špekulatívnym potrebám.

Možno sme príliš trufalí, ak sa tu púšťame do takého zložitého problému. Aby sme ho mohli vyriešiť tak, ako je potrebné, museli by sme poznať sociologické podmienky poznávania oveľa lepšie ako teraz – ešte len začíname chápať niektoré z nich. Táto otázka je však taká ťažká a tak priamo vyplýva z toho, čo sme už povedali, že sa musíme poušilovať, aby sme ju nenechali bez odpovede. Možno nie je nemožné vyložiť niekoľko všeobecných princípov, ktoré aspoň objasnia povahu riešenia.

Materiál logického myslenia tvoria pojmy. Skúmať, ako mohla spoločnosť zohrať úlohu pri genéze logického myslenia teda znamená pýtať sa, ako sa mohla podieľať na vytváraní pojmov.

Ak považujeme pojem iba za všeobecnú ideu, ako sa to bežne robí, problém sa zdá byť neriešiteľný. Jednotlivec môže svojimi vlastnými schopnosťami porovnávať svoje vnemy alebo obrazy, zistiť, čo majú spoločné, jedným slovom zovšeobecňovať. Je teda ťažké zistiť, prečo by zovšeobecnenie bolo možné iba v spoločnosti a prostredníctvom nej. Predovšetkým je však neprijateľné, aby sa logické myslenie charakterizovalo výhradne rozšírením predstáv, z ktorých sa skladá. Keby na jednotlivých ideách nebolo nič logického, prečo by to malo byť inak so všeobecnými ideami? Všeobecné existuje iba v jednotlivom – všeobecné je zjednodušeným a ochudobneným jednotlivým. Všeobecné teda nemôže mať vlastnosti a privilégiá, ktoré nemá jednotlivé. A naopak, ak sa dá pojmové myslenie použiť na rod, druh, variant, nech už sú akékoľvek obmedzené, prečo by sa nedalo rozšíriť aj na jednotlivé, t. j. až po hranicu, ktorú dosahuje predstava, pokiaľ sa jej rozsah znižuje? V skutočnosti existujú pojmy, ktorých predmetom sú jednotliviny. V každom druhu náboženstiev sú bohovia individualitami, ktoré sú vzájomne odlišené – sú však poznávaní, nie vnímaní. Každý národ si

predstavuje sám pre seba, určitým spôsobom, meniacim sa v čase, svojich legendárnych alebo historických hrdinov – tieto predstavy sú pojmové. A napokon, každý z nás má určitú predstavu o jednotlivcoch, s ktorými má nejaké vzťahy, o ich charaktere, o ich výzore, o rozhodujúcich črtách ich fyzického a morálneho temperamentu: tieto predstavy sú skutočnými pojmami. Nepochybne sú vo všeobecnosti hrubo utvorené – no je aj medzi vedeckými pojmami veľa takých, ktoré sú dokonale adekvátne svojmu predmetu? Z tohto hľadiska sú medzi jednými a druhými iba rozdiely stupňa.

Pojem je teda potrebné definovať pomocou iných vlastností. Od zmyslových predstáv rozličného druhu – pocitov, vnemov alebo obrazov – sa líši nasledujúcimi vlastnosťami.

Zmyslové predstavy sú v neprestajnom plynutí – jedny s druhými sa prekrývajú ako vlny rieky a aj vo chvíli, keď trvajú, nezostávajú podobné sebe samým. Každá z nich závisí od presnej chvíle, v ktorej nastala. Nikdy si nie sme istí, že sa opätovne stretne s takým vnemom, aký sme mali prvý raz – aj keď sa vnímaná vec nezmení, práve my už nie sme tými istými ľuďmi. Naproti tomu pojem je akoby mimo času a diania, je vyňatý z takéhoto rozplývania a vraví sa, že sa nachádza v odlišnej oblasti mysle, jasnejšej a pokojnejšej. Sám od seba sa nehýbe vnútorným a spontánnym vývinom, naopak, odoláva zmene. Je takým spôsobom myslenia, ktorý je v každom časovom momente pevný a kryštalizovaný.⁸ Do tej miery, do akej je tým, čím má byť, je nemenný. Ak sa mení, tak nie preto, lebo zmena je v jeho povahe, ale preto, lebo sme v ňom objavili nejakú nedokonalosť, preto, lebo je potrebné, aby bol vylepšený. Systém pojmov, s ktorým myslíme v bežnom živote je vyjadrovaný slovnou zásobou nášho materinského jazyka, pretože každé slovo vyjadruje nejaký pojem. Jazyk je pevný, mení sa iba veľmi pomaly a to isté platí aj pre pojmovú organizáciu, ktorú vyjadruje. Vedec sa nachádza v rovnakej situácii, pokiaľ ide o špeciálnu terminológiu, využívanú vedou, ktorej sa venuje a teda aj pokiaľ ide o špeciálny systém pojmov, ktorému táto terminológia zodpovedá. Nepochybne môže inovovať, ale jeho inovácie sú vždy akýmsi druhom násillia, spáchaného na zavedených spôsoboch myslenia.

Pojem, relatívne nemenný, je ak aj nie univerzálny, tak aspoň univerzalizovateľný. Pojem nie je len mojím pojmom, mám ho spoločný s inými ľuďmi alebo v každom prípade im môže byť komunikovaný. Nie je možné, aby som preniesol svoj vnem zo svojho vedomia do vedomia iného – úzko sa spája s mojím organizmom a s mojou osobnosťou a nemôže byť od nich oddelený. Môžem urobiť nanajvýš to, že vyzvem iného, aby sa postavil pred ten istý predmet a vystavil sa jeho pôsobeniu. Naproti tomu rozhovor, intelektuálna výmena medzi ľuďmi spočíva vo výmene pojmov. Pojem je bytostne neosobnou predstavou: práve jeho prostredníctvom sa ľudské inteligencie spájajú.⁹

Takto definovaná povaha pojmu prezrádza jeho pôvod. Ak je spoločný všetkým, tak iba preto, lebo je dielom spoločenstva. Keďže nenesie pečať nijakej jednotlivkej inteligencie, vypracovala ho jedinečná inteligencia, v ktorej sa všetky inteligencie stretávajú a z ktorej pochádzajú a určitým spôsobom sa živia. Viac stability ako vnemy alebo obrazy má preto, lebo kolektívne predstavy sú stabilnejšie ako individuálne predstavy, lebo kým jednotlivec je vnímavý aj voči tým najslabším zmenám, ktoré vznikajú v jeho vnútornom či vonkajšom prostredí, jedine udalostiam dostatočnej váhy sa môže podariť zaujať mentálny základ spoločnosti. Vždy, keď máme do činenia s nejakým *typom*¹⁰ myslenia alebo konania, ktorý sa jednotne vnucuje jednotlivým vôľam alebo inteligenciám, takýto tlak, vykonávaný na jednotlivca prezrádza zásah kolektivity. Okrem toho sme predtým povedali, že pojmy, s ktorými bežne myslíme sú pojmy, ktoré sa nachádzajú v slovnej zásobe. Nedá sa pochybovať, že jazyk a v dôsledku toho systém pojmov, ktorý vyjadruje, sú produktom kolektívneho spracovania. Jazyk vyjadruje spôsob, ako spoločnosť ako celok predstavuje predmety skúsenosti. Predstavy, ktoré zodpovedajú rôznym prvkom jazyka sú teda kolektívnymi predstavami.

Samotný obsah takýchto predstáv tomu nasvedčuje. Vôbec nejestvujú slová, dokonca ani medzi tými najbežnejšie používanými, ktorých prijatie by viac či menej neprekračovalo hranice našej osobnej skúsenosti. Často termín vyjadruje veci, ktoré sme nikdy nevnímali, skúsenosti, ktoré sme nikdy neuskutočnili alebo ktorých sme nikdy neboli svedkami. Aj keď poznáme niektoré predmety, ku ktorým sa vzťahuje, tak iba ako jednotlivé prípady, ktoré ilustrujú ideu, ktorá by sa však nikdy nemohla vytvoriť iba podľa nich samotných. V slove je teda skondenzovaná celá veda, na ktorej som ja nespolupracoval, veda, ktorá je viac než len individuálna – a táto veda ma tak presahuje, že si ani nemôžem úplne privlastniť všetky jej výdobytky. Kto z nás pozná všetky slová jazyka, ktorým hovorí, a integrálny význam každého slova?

Táto poznámka umožňuje určiť, v akom zmysle vravíme, že pojmy sú kolektívnymi predstavami. Sú spoločné celej sociálnej skupine nie preto, lebo predstavujú jednoduchý priemer všetkých zodpovedajúcich individuálnych predstáv, pretože v takomto prípade by boli chudobnejšie na individuálny obsah ako ony, kým v skutočnosti sú plné poznania, ktoré presahuje poznanie priemerného jednotlivca. Nie sú to abstrakcie, ktoré by v skutočnosti jestvovali iba v jednotlivých vedomiach, ale rovnako konkrétne predstavy ako tie, ktoré má jednotlivec o svojom osobnom prostredí: zodpovedajú spôsobu, akým toto zvláštne súcno, ktorým je spoločnosť, premýšľa o veciach svojej vlastnej skúsenosti. Pojmy sú vlastne najčastejšie všeobecnými ideami, vyjadrujú skôr kategórie a triedy ako jednotlivé objekty

práve preto, lebo spoločnosť zaujímajú jedinečné a premenlivé vlastnosti súcien iba zriedkavo a už kvôli jej rozsahu na ňu môžu zapôsobiť iba ich všeobecné a stále vlastnosti. Práve na túto stránku sa teda zameriava jej pozornosť: je v jej povahe vidieť najčastejšie veci prostredníctvom veľkých más a podľa tých najvšeobecnejších hľadísk. Nie je v tom však nevyhnutnosť – a aj keď majú tieto predstavy rodový charakter, ktorý je pre ne najbežnejší, sú dielom spoločnosti a sú bohaté na jej skúsenosť.

A to je okrem iného dôvod, prečo je pre nás pojmové myslenie také cenné. Keby pojmy boli iba všeobecnými ideami, neobohacovali by veľmi poznanie, pretože všeobecné, ako sme už povedali, neobsahuje o nič viac ako jednotlivé. No ak sú pojmy predovšetkým kolektívnymi predstavami, k tomu, čo nás môže naučiť naša osobná skúsenosť pridávajú všetko to, čo kolektivita nazhromaždila z múdrosti a vedy počas stáročí. Myslieť prostredníctvom pojmov neznamená jednoducho vidieť skutočnosť z najvšeobecnejšej stránky – znamená to vrhnúť na vnemy svetlo, ktoré ich objasní, prenikne nimi a zmení ich. Pochopiť vec znamená zároveň lepšie vnímať jej podstatné prvky i situovať ju v celku, pretože každá civilizácia má svoj organizovaný systém pojmov, ktorý ju charakterizuje. Voči tomuto systému predstáv je individuálna myseľ v rovnakej situácii ako Platónov *nous* voči svetu Ideí. Usiluje sa ich asimilovať, pretože ich potrebuje, aby mohol jednať s ostatnými, no asimilácia je vždy nedokonalá. Každý z nás ich vidí svojím spôsobom. Niektoré z nich nám úplne unikajú, zostávajú mimo okruhu nášho videnia, z iných vnímame iba určité aspekty. Je v nich oveľa viac, ako z nich získavame myslením, pretože sú kolektívne svojou povahou a nemôžu sa individualizovať bez toho, aby neboli narušené, zmenené a v dôsledku toho klamné. To je dôvod, že sa zle rozumieme, že sa často navzájom klameme bez toho, že by sme si to želali: všetci používame tie isté slová, no všetci im vždy nedávame ten istý význam.

Teraz môžeme naznačiť, aký je podiel spoločnosti pri genéze logického myslenia. Logické myslenie je možné iba od chvíle, keď človek okrem prchavých predstáv, za ktoré vďaka zmyslovej skúsenosti, dospeje k pochopeniu celého sveta stabilných ideálnych stavov, spoločného miesta inteligencií. Logicky myslieť vlastne znamená vždy do určitej miery myslieť neosobným spôsobom – znamená to aj myslieť *sub specie aeternitatis*. Neosobnosť, stabilita sú dvomi charakteristikami pravdy. Logický život zjavne predpokladá, že človek aspoň útržkovito vie, že jestvuje pravda, ktorá sa líši od zmyslových dojmov. Ako však mohol dospieť k takejto koncepcii? Najčastejšie sa uvažovalo tak, akoby sa mu táto koncepcia musela spontánne prestierať pred očami hneď, ako ich na svete otvoril. Nič v bezprostrednej skúsenosti však tomu nenasvedčuje – všetko tomu protirečí. Dieťa a zvierá o nej nemajú ani poňatia. História okrem toho ukazuje, že trvalo stáročia, kým vznikla a sformovala sa.

V našom západnom svete si samu seba a dôsledky, ktoré z nej vyplývajú prvýkrát jasne uvedomila u veľkých gréckych mysliteľov. A tento objav bol ohromujúci, ako to vyjadril Platón skvelým jazykom. No hoci sa táto idea vyjadrila vo filozofických formuláciách až v tejto dobe, nevyhnutne existovala už predtým v stave temného pocitu. Tento pocit sa filozofi snažili iba vyjasniť – oni ho nestvorili. Aby ho mohli reflektovať a analyzovať, bolo potrebné, aby im bol daný a treba zistiť, odkiaľ sa vzal, t. j. na akej skúsenosti je založený. Ide určite o kolektívnu skúsenosť. Práve vo forme kolektívneho myslenia sa neosobné myslenie prvýkrát odhalilo ľudstvu – a nevidíme, akou inou cestou by sa toto odhalenie mohlo uskutočniť. Už len tým, že existuje spoločnosť, existuje okrem individuálnych pocitov a obrazov celý systém predstáv, ktoré majú zázračné vlastnosti. Pomocou nich si ľudia rozumejú, inteligencie prenikajú jedny do druhých. Majú v sebe akúsi silu morálneho vzostupu, ktorý sa vnucuje jednotlivým mysliam. Pokiaľ si jednotlivec čo i len temne uvedomí, že okrem jeho súkromných predstáv existuje svet pojmov–typov, podľa ktorých môže riadiť svoje idey, vstúpi do intelektuálnej ríše, na ktorej sa podieľa, no tá ho presahuje. Ide o prvé nazretie ríše pravdy. Nepochybne hneď od chvíle, ako si človek uvedomí túto najvyššiu intelektualitu, používa ju na skúmanie prírody – zisťuje, odkiaľ tieto najvyššie predstavy majú svoje vlastnosti, a pokiaľ verí, že majú svoje príčiny, sám sa usiluje ich objaviť, aby z nich svojimi vlastnými silami vyvodil dôsledky, ktoré z nich vyplývajú, t. j. sebe samému pripisuje právo tvoriť pojmy. Tak sa schopnosť chápania individualizuje. Lenže ak chceme pochopiť pôvod tejto funkcie, musíme ju usúvzťazniť so sociálnymi podmienkami, od ktorých závisí.

Dá sa namietnuť, že v pojme sme poukázali iba na jediný z jeho aspektov, ktorý nemá len úlohu zabezpečiť vzájomný súlad medzi myšliami, ale aj a najmä ich súlad s povahou vecí. Zdá sa, že jeho jediným dôvodom existencie je tá podmienka, že je pravdivý, t. j. objektívny a že jeho neosobnosť musí byť iba dôsledkom jeho objektívnosti. Práve vo veciach, o ktorých sa myslí tak adekvátne, ako je to len možné, sa musia mysle spájať. Nepopierame, že pojmový vývin sa čiastočne neodohrával v tomto zmysle. Pojem, ktorý je pôvodne považovaný za pravdivý preto, lebo je kolektívny má skončiť sa kolektívnym iba pod podmienkou, že je považovaný za pravdivý: kým mu priznáme svoju dôveru, dožadujeme sa jeho dokladov. Predovšetkým však netreba zabúdať, že ešte aj dnes nie je veľká väčšina pojmov, ktoré používame, metodicky konštituovaná – preberáme ich z jazyka, t. j. z bežnej skúsenosti bez toho, aby sme ich predtým podrobili nejakej kritike. Kritické a prepracované vedecké pojmy predstavujú vždy iba mizivú menšinu. A okrem toho medzi nimi a pojmi, ktoré majú celú svoju autoritu výlučne preto, lebo sú kolektívne, jestvujú iba rozdiely

v stupni. Kolektívna predstava, keďže je kolektívna, má už tým záruku objektivity, pretože nie je bez dôvodu, že mohla byť zovšeobecnená a vydržať s dostatočnou stálosťou. Keby nebola v súlade s povahou vecí, nemohla by nadobudnúť rozsiahlu a dlhú vládu nad mysľami. Dôvera, ktorú vzbudzujú vedecké pojmy, sa zakladá na tom, že môžu byť metodicky kontrolované. Kolektívna predstava je však nevyhnutne podrobovaná nekonečne opakovanej kontrole: ľudia, ktorí ju zastávajú, ju potvrdzujú svojou vlastnou skúsenosťou. Nemôže teda byť úplne neadekvátne voči svojmu predmetu. Môže ho nepochybne vyjadrovať pomocou nedokonalých symbolov – no samotné vedecké symboly sú vždy iba približné. Práve tento princíp je základom metódy, ktorú sledujeme pri skúmaní náboženských javov: považujeme za axiómu, že náboženské viery, nech už sú zdanlivo akékoľvek zvláštne, majú svoju pravdu, ktorú je potrebné odhaliť.¹¹

A naopak, je potrebné, aby pojmy, aj pokiaľ sú skonštruované podľa všetkých pravidiel vedy, získavali svoju autoritu jedine zo svojej objektívnej hodnoty. Nestačí, aby boli pravdivé, ak sa im má veriť. Ak nie sú v harmónii s inými vierami, inými mienkami, jedným slovom s celým súborom kolektívnych predstáv, sú popierané, mysle sa pred nimi uzavrujú a v dôsledku toho akoby ani nejestvovali. Hoci dnes všeobecne stačí, aby niesli pečať vedy, a už sa stretávajú s privilegovanou dôverou, tak to je iba preto, lebo my veríme vo vedu. Táto viera sa však bytostne nelíši od náboženskej viery. Hodnote, ktorú prisudzujeme vede, celkovo závisí od idey, ktorú si kolektívne utvárame o jej povahe a o jej úlohe v živote – teda vyjadruje stav mienenia. Celý sociálny život, aj samotná veda, sa zakladá na takejto mienke. Nepochybne sa dá mienka skúmať ako vedecký predmet – a práve tým sa principiálne zaoberá sociológia. Avšak veda o mienke túto mienku nevytvára – môže ju iba objasniť, spôsobiť, že si väčšmi uvedomí samu seba. Je pravdou, že tým ju môže priviesť k zmene – avšak veda bude ustavične závisieť od mienky, aj keď bude poznať jej zákon, pretože, ako sme ukázali, práve z mienky získava nevyhnutnú silu, aby pôsobila na mienku.¹²

Vyhlásiť, že pojmy vyjadrujú spôsob, akým si spoločnosť predstavuje veci znamená zároveň vyhlásiť, že pojmové myslenie je súčasníkom ľudskosti. Odmietame v ňom teda vidieť výtvar viac či menej neskorej kultúry. Človek, ktorý nemyslel v pojmoch, nebol človekom, pretože nebol sociálnou bytosťou. Bol obmedzený iba na jednotlivé vnemy a nelíšil sa od zvierat. Opačná téza sa dala zastávať preto, lebo sa pojem definoval vlastnosťami, ktoré preň nie sú podstatné. Identifikoval sa so všeobecnou ideou¹³, a to so všeobecnou ideou jemne rozčlenenou a opísanou.¹⁴ Za týchto podmienok sa mohlo zdať, že nižšie spoločnosti nepoznajú pojem vo vlastnom zmysle slova, pretože majú iba rudimentárne postupy zovšeobecnovania a predstavy, ktoré používajú, napospol nie sú definované. Avšak

väčšina našich súčasných pojmov je rovnako neurčitá – nezdržujeme sa ich definovaním, iba ak v takých diskusiách, ktoré vedú vedci. Na druhej strane sme videli, že pochopiť neznamená zovšeobecniť. Pojmovo myslieť neznamená jednoducho izolovať a zoskupovať spoločné vlastnosti určitého počtu objektov – znamená to podriaďovať premenlivé stálemu, jednotlivé sociálnemu. A keďže logické myslenie začína s pojmom, vyplýva z toho, že existovalo vždy – nejestvovalo historické obdobie, počas ktorého by ľudia žili chronickým spôsobom v zmätku a protirečení. Isteže, nezaobráame sa priveľmi najrozličnejšími vlastnosťami, ktoré mala logika v rôznych historických obdobiach – vyvíjala sa tak ako spoločnosti samotné. Nech už sú však rozdielnosti akékoľvek reálne, nesmú nám zastierať podobnosti, ktoré sú nemenej podstatné.

IV

Teraz sa môžeme pustiť do poslednej otázky, ktorú sme si položili už v Úvode¹⁵ a ktorá sa v skrytosti tiahla celým našim dielom. Videli sme, že aspoň niektoré z kategórií sú sociálnymi vecami. Mali by sme zistiť, odkiaľ sa berie táto ich vlastnosť.

Keďže sú pojмами, nepochybne ľahko chápeme, že sú dielom kolektivity. Okrem toho nejestvujú pojmy, ktoré majú v takej miere znaky, pomocou ktorých sa rozoznáva kolektívna predstava. V skutočnosti je ich stabilita a neosobnosť taká veľká, že sú často považované za absolútne univerzálne a nemenné. Keďže vyjadrujú základné podmienky súladu medzi myšliami, zdá sa zrejmé, že mohli byť vytvorené iba spoločnosťou.

Avšak pokiaľ ide o ne, problém je zložitejší, pretože sú sociálne v inom zmysle a akoby až dvojnásobne. Nielenže ich zavádza spoločnosť, ale aj ich obsahom sú rôzne aspekty sociálnej existencie: počiatky kategórie druhu splyvajú s pojmom sociálnej skupiny, rytmus sociálneho života je základom kategórie času, priestor, ktorý zaberá spoločnosť je materiálom kategórie priestoru, kolektívna sila bola prototypom pojmu účinnej sily, podstatného prvku kategórie kauzality. Avšak kategórie neboli vytvorené na to, aby sa používali výhradne na sociálnu ríšu – rozšírili sa na celú skutočnosť. Aká teda bola spoločnosť, z ktorej boli prevzaté modely, podľa ktorých boli vytvorené?

Práve tieto významné pojmy zohrali rozhodujúcu úlohu pri poznávaní. Funkciou kategórií je vlastne riadiť a obsahovať všetky ostatné pojmy: sú stálymi rámcami mentálneho života. Aby mohli obsiahnuť takýto predmet, bolo potrebné, aby sa vytvorili na základe skutočnosti rovnakého rozsahu.

Vzťahy, ktoré vyjadrujú, nepochybne existujú implicitným spôsobom v individuálnych vedomiach. Jednotlivec žije v čase a má, ako sme povedali, určitý zmysel pre časovú orientáciu. Je umiestnený na určitom mieste v priestore a možno oprávnenne tvrdiť, že všetky jeho vnemy sú do určitej miery priestorové.¹⁶ Má cit pre podobnosti – v ňom sa rozoznávajú podobné predstavy, zblížujú sa a nová predstava, vytvorená ich zlúčením, má už čiastočne rodový charakter. Máme tiež pocit určitej pravidelnosti v usporiadaní javov – dokonca aj zviera má takúto schopnosť. Ibaže všetky tieto vzťahy sú zosobnené v jednotlivcovi, ktorý do nich vstupuje a v dôsledku toho predstava, ktorú o nich môže získať, sa nemôže v nijakom prípade rozšíriť mimo jeho úzkeho horizontu. Rodové obraz, ktoré sa vytvárajú v mojom vedomí zlučovaním podobných obrazov predstavujú iba tie predmety, ktoré som priamo vnímal – nie je v nich nič, čo by mi mohlo poskytnúť ideu triedy, t. j. rámca schopného obsiahnuť *úplnú* skupinu všetkých možných predmetov, ktoré spĺňajú tú istú podmienku. A ešte predtým by som musel mať ideu skupiny, ktorú vo mne nemôže vzbudiť iba pozorovanie môjho vnútorného života. No predovšetkým nejestvuje individuálna skúsenosť, akákoľvek rozsiahla a dlhá, ktorá by vo mne mohla vzbudiť čo i len podozrenie o existencii úplného rodu, ktorý by obsahoval všetky súcna a pre ktorý by iné rody tvorili iba vzájomne koordinované alebo podriadené druhy. Takáto predstava *celku*, ktorá je základom klasifikácií, o ktorých sme hovorili, nemôže pochádzať od jednotlivca, ktorý je sám iba súčasťou vo vzťahu k celku a sám dospeje iba k nepatrnému zlomku skutočnosti. Avšak možno ani nejestvuje podstatnejšia kategória – keďže úlohou kategórií je obsahovať všetky ostatné pojmy, kategóriou *par excellence* musí byť samotný pojem *celku*. Teoretici poznania to bežne postulujú ako samozrejmosť, aj keď to nekonečne presahuje každé individuálne vedomie, chápané izolovane.

Z tých istých dôvodov nemôže byť priestor, ktorý poznám svojimi zmyslami a som v jeho strede a v ktorom je všetko usporiadané vo vzťahu ku mne, úplným priestorom, ktorý obsahuje všetky jednotlivé rozmery a v ktorom sú tieto okrem toho usporiadané vo vzťahu k neosobným miestam, spoločným všetkým jednotlivcom. A takisto konkrétne trvanie, ktorého odvíjanie pociťujem v sebe a so sebou samým mi nemôže poskytnúť ideu úplného času: konkrétne trvanie vyjadruje iba rytmus môjho individuálneho života, úplný čas musí zodpovedať rytmu života, ktorý nie je životom žiadneho jednotlivca, ale podieľajú sa na ňom všetci.¹⁷ A napokon aj pravidelnosti, ktoré môžem pozorovať v spôsobe, akým nasledujú moje vnemy po sebe, môžu mať hodnotu iba pre mňa – vyjadrujú, ako sa dostanem k záveru, keď mi je daná premisa o javoch, ktoré sa ustavične vyskytujú spoločne. Avšak takýto stav

osobného pocitu sa nedá zamieňať s koncepciou univerzálneho poradia následnosti, ktoré sa vnucuje všetkým mysliam a udalostiam.

Keďže svet, ktorý vyjadruje úplný systém pojmov je svetom, ktorý si predstavuje spoločnosť, iba spoločnosť nám môže poskytnúť najvšeobecnejšie predstavy, pomocou ktorých musí byť predstavovaná. Iba subjekt, ktorý obsahuje všetky jednotlivé subjekty je schopný obsiahnuť takýto objekt. Keďže celok existuje iba potiaľ, pokiaľ je myslený a keďže je v úplnosti myslený iba spoločnosťou, umiestňuje sa do nej – stáva sa zložkou jej vnútorného života a tým je on sám úplným rodom, mimo ktorého nič neexistuje. Pojem celku je iba abstraktnou formou pojmu spoločnosti: ona je celkom, ktorý obsahuje všetky veci, najvyššou triedou, ktorej súčasťou sú všetky iné triedy. To je hlboký princíp, na ktorom sa zakladajú primitívne klasifikácie, v ktorých sú bytosti všetkých oblastí umiestnené a zaradené do takých istých sociálnych rámcov ako ľudia.¹⁸ Ale ak je svet v spoločnosti, priestor, ktorý spoločnosť zaberá, je úplným priestorom. Skutočne sme videli, ako má každá vec priznané svoje miesto v sociálnom priestore – a do akej miery sa tento úplný priestor líši od konkrétnych rozpriestranení, ktoré dokážeme vnímať zmyslami, dokazuje práve to, že táto lokalizácia je úplne ideálna a nijako sa nepodobá na nič, čo by nám diktovala naša zmyslová skúsenosť.¹⁹ Z toho istého dôvodu rytmus kolektívneho života ovláda a obsahuje rôzne ytmu všetkých základných životov, z ktorých pochádza – a v dôsledku toho čas, ktorý ho vyjadruje, ovláda a obsahuje všetky jednotlivé trvania. Je to úplný čas. Dejiny sveta boli dlhú dobu iba jedným aspektom dejín spoločnosti. Jedny začínajú s druhými – obdobia dejín sveta sú určované obdobiami dejín spoločnosti. Meradlom tohto neosobného a celkového trvania, pevným bodom, podľa ktorého sa rozčleňuje a organizuje sú pohyby koncentrácie alebo rozptyľovania spoločnosti – všeobecnejšie ide o periodické nevyhnutnosti kolektívneho zhromažďovania. Takéto kritické chvíle sa najčastejšie spájajú s nejakým materiálnym javom, napríklad opakovaným výskytom nejakej hviezdy alebo zmenou ročného obdobia práve preto, lebo objektívne znaky sú nevyhnutné, aby si všetci všimli túto bytostne sociálnu organizáciu. Takisto aj kauzálny vzťah, pokiaľ je kolektívne zavedený skupinou, sa stáva nezávislým od každého individuálneho vedomia – povznesie sa nad všetky jednotlivé mysle a udalosti. Stane sa zákonom s neosobnou hodnotou. Ukázali sme, že sa zrodil práve takto.

Iný dôvod je vysvetlením, prečo museli byť konštitutívne prvky kategórií prevzaté zo sociálneho života: vzťahy, ktoré vyjadrujú, sa mohli stať vedomými iba v spoločnosti a prostredníctvom nej. Hoci sú v určitom zmysle imanentné životu jednotlivca, ten nemá nijaký dôvod ani prostriedok všimnúť si ich, reflektovať ich, urobiť ich explicitnými a rozčleniť ich na jednotlivé predstavy. Aby sa osobne orientoval v priestore, aby zistil, v ktorých chvíľach

musí uspokojovať rôzne organické nevyhnutnosti, vôbec si nepotrebuje vytvárať pojmovú predstavu času alebo priestoru. Aj zvieratá dokážu rozoznať cestu, ktorá ich privedie na im známe miesta, vracajú sa tam vo vhodnej dobe bez toho, aby o tom mali nejakú kategóriu – stačia im vnemy, aby ich automaticky viedli. Takisto by stačili aj človeku, keby jeho pohyby mali plniť iba jeho individuálne potreby. Ak máme rozoznať, že jedna vec sa podobá na iné veci, s ktorými sme už mali skúsenosť, vôbec nie je nevyhnutné, aby sme ich usporiadali na rody a druhy: spôsob, akým sa podobné obrazy vyvolávajú a spájajú stačí na to, aby nám poskytol pocit podobnosti. Z pocitu už videného, už zaznamenaného nevyplýva nijaká klasifikácia. Aby sme rozoznali veci, o ktoré sa máme usilovať od vecí, pred ktorými máme utekať, stačí nám iba to, aby sme si ich účinky spojili s príčinami logickým spojením, keďže ide iba o individuálne okolnosti. Čisto empirické dôsledky, silné spojenia medzi konkrétnymi predstavami sú pre vôľu rovnako istými pohnútkami. Aj zvieratá majú to isté, a dokonca ani naša každodenná prax nepredpokladá nič iné. Obozretný človek má veľmi jasnú predstavu o tom, čo treba robiť, ale najčastejšie nie je schopný vyjadriť ju ako zákonitosť.

Inak to je v prípade spoločnosti. Tá je možná iba vtedy, keď jednotlivci a veci, z ktorých sa skladá, sú rozdelení na rôzne skupiny, t. j. zaradení a ak sú samotné tieto skupiny vzájomne zaradené. Spoločnosť teda predpokladá vedomú organizáciu, ktorá nie je ničím iným než klasifikáciou. Táto organizácia spoločnosti sa prirodzene komunikuje v priestore, ktorý zaberá. Ak sa má každá jednotlivá skupina uchrániť pred škodami, je potrebné, aby mala vplyv na určitú časť priestoru: inými slovami, je potrebné, aby bol celkový priestor rozčlenený, diferencovaný, orientovaný a aby tieto rozčlenenia a tieto orientácie boli známe všetkým mysliam. Na druhej strane, každé zvolávanie na sviatok, na lov, na vojenskú výpravu spôsobuje, že tieto dátumy sa upevňujú, zachycujú a v dôsledku toho sa zavádza spoločný čas, ktorý každý chápe tým istým spôsobom. A napokon, súlad mnohých pri sledovaní spoločného cieľa je možný iba vtedy, ak sa chápe vzťah, ktorý existuje medzi týmto cieľom a prostriedkami, ktoré ho umožňujú dosiahnuť, t. j. ak ten istý kauzálny vzťah prijímajú všetci, ktorí sa zúčastňujú na tom istom podujatí. Nie je teda prekvapujúce, že sociálny čas, sociálny priestor, sociálne triedy, kolektívna kauzalita sú základom zodpovedajúcich kategórií, pretože rôznorodé vzťahy boli vnímané ľudským vedomím s určitou jasnosťou prvýkrát práve v ich sociálnych formách.

Ak to máme zhrnúť, spoločnosť vôbec nie je nejakým ilogickým alebo alogickým, nesúdržným alebo fantastickým súcnom, ako si to mnohí často želali vidieť. Práve naopak, kolektívne vedomie je najvyššou formou psychického života, pretože je vedomím vedomí. Je mimo a nad jednotlivými a miestnymi náhodnosťami, vidí veci iba z ich stáleho a podstatného

aspektu, ktorý spevňuje v komunikovateľných pojmoch. Zároveň s videním z výšky vidí aj do diaľky – v každej chvíli obsahuje celú poznanú skutočnosť. A práve preto iba ona môže poskytnúť myslí rámce, ktoré sa aplikujú na celok bytia a umožňujú ho myslieť. Tieto rámce nevytvára umelo – nachádza ich v sebe samej, iba si ich uvedomuje. Vyjadruje spôsoby existencie, s ktorými sa stretáva na všetkých stupňoch skutočnosti, ktoré sa však v úplnej jasnosti objavujú až na vrchole vzhľadom na veľkú zložitosť psychického života, spôsobujúcu nevyhnutnosť veľkého rozvinutia vedomia. Pripísať logickému mysleniu sociálny pôvod teda neznamená znižovať ho, zmenšovať jeho hodnotu, redukovať ho iba na systém umelých kombinácií – naopak, spája sa tým s príčinou, z ktorej prirodzene vyplýva. To iste neznamená, že pojmy, vytvorené takýmto spôsobom sú bezprostredne adekvátne so svojimi objektmi. Hoci spoločnosť je vo vzťahu k jednotlivcovi niečím univerzálnym, nie je sama individualitou, ktorá má svoj individuálny výzor, svoju jedinečnosť – tým je jednotlivý subjekt a ten robí jednotlivým to, na čo myslí. Kolektívne predstavy teda tiež obsahujú subjektívne prvky a je nevyhnutné, aby sa postupne očisťovali, ak sa majú priblížiť k veciam. No nech už sú spočiatku akékoľvek hrubé, s nimi je daný zárodok novej mentality, ku ktorému by jednotlivec sám nikdy nemohol dospieť svojimi vlastnými silami: tým sa otvára cesta k stabilnému, neosobnému a organizovanému mysleniu, ktoré potom už iba rozvíjalo svoju povahu.

Okrem toho príčiny, ktoré určili tento rozvoj sa špecificky nijako neodlišujú od príčin, ktoré vyvolali jeho počiatkový zárodok. Logické myslenie sa čoraz viac zbavuje subjektívnych a osobných prvkov, ktoré pôvodne má nie preto, lebo zasahujú mimosociálne faktory – oveľa skôr je to preto, lebo sa čoraz viac rozvíja sociálny život úplne nového druhu. Ide o medzinárodný život, ktorého účinkom je univerzalizácia náboženských vier. Pokiaľ sa šíri, rozširuje sa aj kolektívny horizont – spoločnosť sa prestáva javiť ako celok par excellence a stáva sa súčasťou oveľa rozsiahlejšieho celku s neurčitými hranicami, ktoré sa rozťahujú donekonečna. V dôsledku toho sa už veci nemôžu udržať v sociálnych rámcoch, do ktorých boli pôvodne zaradené – vyžadujú si organizáciu podľa princípov, ktoré by im boli vlastné a tak sa logická organizácia odlišuje od sociálnej organizácie a stáva sa autonómnou. Zdá sa, že takto sa puto, ktoré najskôr spojilo myslenie s kolektívne určenými individualitami, od nich čoraz viac oddeľuje – v dôsledku toho sa stáva neosobné a univerzalizuje sa. Myslenie skutočne a naozaj ľudské nie je pôvodnou danosťou – je produktom dejín, je ideálnou hranicou, ku ktorej sa stále približujeme, ale ku ktorej podľa všetkej pravdepodobnosti nikdy nedokážeme dospieť.

Takže medzi vedou na jednej strane a morálkou a náboženstvom na strane druhej vôbec nie je antinómia, ako sa to často tvrdí, ale tieto rôzne spôsoby ľudskej činnosti v skutočnosti pochádzajú z jedného a toho istého zdroja. To správne pochopil Kant a práve preto urobil zo špekulatívneho rozumu a z praktického rozumu dva rôzne aspekty tej istej schopnosti. Podľa neho ich jednota vyplýva z toho, že obidva smerujú k univerzalite. Myslieť racionálne znamená myslieť podľa zákonov, ktoré sa univerzálne vnucujú rozumným bytostiam. Konat' morálne znamená správať sa podľa maxím, ktoré by mohli byť bez protirečenia univerzálne rozšírené na všetky vôle. Inými slovami, z vedy a z morálky vyplýva, že jednotlivec je schopný povzniesť sa nad svoje vlastné hľadisko a žiť neosobným životom. V skutočnosti sa nedá pochybovať, že ide o spoločnú črtu všetkých vyšších foriem myslenia a konania. Kantovstvo nedokáže vysvetliť iba to, odkiaľ pochádza protirečenie, ktoré človek takto prekonáva. Prečo je také ťažké a násilné prekročiť svoju povahu jednotlivca a naopak, prečo sa neosobný zákon musí vteľovať do jednotlivcov? Máme povedať, že existujú dva antagonistické svety, na ktorých sa rovnako podieľame: svet hmoty a zmyslov na jednej strane, svet čistého a neosobného rozumu na strane druhej? To však znamená iba zopakovať otázku v odlišných termínoch, pretože potrebujeme zistiť práve to, prečo vedíme súčasne obidve tieto existencie. Prečo si tieto dva svety, ktoré si zdanlivo protirečia, nezostávajú vzájomne cudzie a čo ich núti vzájomne sa prenikať napriek ich antagonizmu? Jediné vysvetlenie, ktoré sa kedy ponúklo pre túto jedinečnú nevyhnutnosť bola hypotéza o páde so všetkými ťažkosťami, ktoré z nej vyplývajú a ktoré tu netreba pripomínať. Celé mystérium naproti tomu zmizne, keď uznáme, že neosobný rozum je iba iným názvom pre kolektívne myslenie. Kolektívne myslenie je totiž možné iba zoskupením jednotlivcov – teda ich predpokladá a oni potom predpokladajú jeho, pretože sa môžu uchovať iba tak, že sa zoskupujú. Ríša neosobných cieľov a právd sa môže uskutočniť iba súladom jednotlivých vôlí a zmyslovostí a dôvody, kvôli ktorým sa na nej podieľajú sú tými istými dôvodmi, kvôli ktorým sú v súlade. Jedným slovom, to neosobné v nás jestvuje preto, lebo je v nás niečo sociálne a keďže sociálny život závisí zároveň od predstáv a činov, táto neosobnosť sa úplne prirodzene rozširuje tak na idey, ako aj na činy.

Niekoľko by mohlo prekvapiť, že spoločnosti pripisujeme najvyššie formy ľudskej mentality: príčina sa zdá byť oveľa skromnejšia vzhľadom na hodnotu, ktorú pripisujeme účinku. Medzi svetom zmyslov a chutí na jednej strane a svetom rozumu a morálky na strane druhej je taká pozoruhodná vzdialenosť, že ten druhý svet sa zdanlivo mohol pripojiť k tomu prvému iba nejakým stvoriteľským počínom. – Avšak pripísať túto význačnú úlohu v genéze našej povahy spoločnosti neznamená popierať toto stvorenie, pretože spoločnosť disponuje

práve takou stvoriteľskou mocou, ktorej sa nijaká pozorovateľná bytosť nemôže rovnať. Každé stvorenie, pokiaľ nie je mystickou operáciou, ktorá uniká vede a inteligencii, je produktom syntézy. Ak sú syntézy jednotlivých predstáv, ktoré sa odohrávajú v každom jednotlivom vedomí samy od seba tvorcami nového, o koľko účinnejšie musia byť tieto rozsiahle syntézy úplných vedomí, ktoré vytvárajú spoločnosti! Spoločnosť je najmocnejším zväzkom fyzických a morálnych síl, ktorý môžeme v prírode pozorovať. Nikde nenachádzame také bohatstvo rôznorodých materiálov v takom stupni koncentrácie. Nie je teda nič prekvapujúce, že z nej pochádza najvyšší život, reagujúci na prvky, z ktorých je zložená a tým ich pozdvihujúci k vyššej forme existencie a meniaci ich.

Sociológia teda otvorila novú cestu pre vedu o človeku. Doposiaľ čelila takejto alternatíve: buď vysvetľovať vyššie a špecifické schopnosti človeka tým, že sa ohraničia na nižšie formy bytia, rozum na zmysly, myseľ na hmotu, čo znamená poprieť ich špecifickosť – alebo ich spájať s nejakou nadzmyslovou skutočnosťou, ktorá sa bude postulovať, ale o jej existencii nemôže svedčiť nijaké pozorovanie. Myseľ uväzňovalo v tejto dileme to, že jednotlivec bol považovaný za *finis naturae*: zdalo sa, že mimo neho nič nejestvuje, prinajmenšom nič, čím by sa mohla zaoberať veda. Ale od chvíle, keď sme uznali, že nad jednotlivcom jestvuje spoločnosť a že spoločnosť nie je nominálnym a rozumovým súcnom, ale systémom pôsobiacich síl, stal sa možným nový spôsob vysvetlenia človeka. Ak sa mu majú zachovať jeho rozlišujúce atribúty, už nie je nevyhnutné umiestňovať ich mimo skúsenosti. Pokiaľ sa už siahne k takejto krajnosti, je prinajmenej vhodné preskúmať, či to, čo v jednotlivcovi tohto jednotlivca presahuje nepochádza z tejto nadindividuálnej, ale skúsenosťou danej skutočnosti, ktorou je spoločnosť. Isteže, teraz sa nedá povedať, kam až môžeme rozšíriť tieto vysvetlenia a či sú schopné prekonať všetky problémy. Rovnako je však nemožné vopred určovať hranicu, ktorú nedokážu prekročiť. Je potrebné pokúsiť sa vytvoriť hypotézu a podrobiť ju čo najmetodickejšej kontrole faktov. A práve to sme sa pokúsili uskutočniť.